

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94 (420.06)

Кулачинський М.М., Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Кулачинський Микола Миколайович – аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ ім. І.І. Мечникова. Закінчив історичний факультет ОНУ ім. І.І. Мечникова у 1998 р. Тема кандидатської дисертації: “Політичні концепції Т. Гоббса і Ж. Боссюе: досвід порівняльно-історичного аналізу”.

“Левіафан” або “Океанія”: модель державної влади в політичних поглядах Т. Гоббса і Дж. Гаррінгтона

В статті висвітлені погляди двох відомих англійських мислителів XVII ст., таких, як Т. Гоббс та Дж. Гаррінгтон, стосовно моделей державної влади. Через недостатню кількість українських та російських наукових праць, а також обмежену кількість україномовних та російськомовних перекладів стосовно тематики цієї статті автор використовує широкий спектр англійської та французької літератури, яка напряму торкається багатьох важливих проблем даної теми, а також політичні трактати вищезазначених мислителів, написані мовою оригіналу. Тема даної статті є продовженням дисертації автора щодо наукового дослідження історії політичної думки раннього нового часу крізь призму поглядів Т. Гоббса та Ж. Боссюе, висвітлених в їх політичних творах і тому потребує подальшого наукового розгляду.

The article is dedicated to the viewpoints of T. Hobbes and J. Harrington, two famous English thinkers of the seventeenth century, as to the models of state authority. As Ukrainian and Russian scientific works and translations concerning the subject – matter of the article are not sufficient enough, the author makes use of a great variety of English and French literature, dealing with many important problems of the research, and also political treatises of the above – mentioned thinkers in the original. The subject of the article in the continuation of the author’s dissertation in relation to scientific investigation of the history of political thought of Early Modern time, including the outlooks of T. Hobbes and J. Bossuet, depicted in their political works and, thus,

Поява перших теоретичних моделей державного устрою бере свій початок ще в часи античності, де крізь призму дискусій між мислителями давнини відбивалися в їх свідомості критерії ідеалу правильності форм державної влади. Однак слід відзначити при цьому, що ці суперечки породжували деяку абсолютну парадигму про ідеальну державну владу в часи античності, це ж зауваження залишалося і для пост-ренесансного періоду розвитку політичної думки – часу, коли жили і працювали видатні мислителі Англії, такі, як Дж. Гаррінгтон і Т. Гоббс.

Парадокс у випадку з Гаррінгтоном та Гоббсом в тому, що Англійська революція

середини XVII ст. для них була символом правоти їхніх політичних міркувань, які, на їх думку, мали перевірити події, що відбувалися в Англії в певний період часу.

Оскільки погляди Дж. Гаррінгтона й Т. Гоббса в українській історичній науці висвітлені ще недостатньо, то автор ставить своєю метою здійснити порівняльний аналіз державної влади в концепціях цих авторів.

Представник старовинного шляхетського роду, Джеймс Гаррінгтон [1] належав до кола тих англійських аристократів, які, пристосувавшись до соціально-політичних змін у країні, виступали в ролі теоретиків-новаторів, концептуально формулюючи постулат нової

моделі державної влади в Англії.

Його трактат “Океанія”, як, поміж іншим, і трактат Т. Гоббса “Левіафан”, носив характер дещо етико-політичного повчання, яке, на їх думку, повинно було відвертати від значних помилок у правлінні державою суверенів.

Хотілося відмітити й те, що, незважаючи на приятельські відносини роду Гаррінгтонів з королівською династією Стюартів [2], Джеймс був особистим другом Карла I, він водночас вороже ставився до абсолютної монархії як такої.

Так, в “Океанії” він зазначав, що “... необмежена монархія зосереджує всю земельну власність у своїх руках, але для забезпечення від нападів вона мусить тримати постійне військо найманців, яке не є надійним і готове у будь-який момент підняти бунт. Звідси ж постійні придворні та військові заколоти, наприклад в Туреччині... Монархія має собі суперника і серед шляхти, яка також постійно піднімає повстання” [3].

Самою ж державою, на думку Гаррінгтона, мусять керувати лише аристократи, які спроможні утримувати її в своїх руках [4].

Слід сказати при цьому, що статус аристократії оцінюється в його трактаті як богообраний. Аристократію, пише він, сам Бог послав людству та розселив її по своєму тілу (мається на увазі в державах. – Авт.) [5]. Тільки ці люди мають багатство і час для заняття суспільними справами [6].

“Але республіка, в якій аристократія має привілеї та перевагу над народом, також не є стабільною, тому що й тут дуже частими є чвари між самим шляхетством” [7].

Із вищенаведених міркувань Гаррінгтона випливає висновок відносно ефективності форм державної влади. З одного боку, у нього ми бачимо суто аристократичний підхід до формування структур державної влади. З іншого ж, визначення поняття аристократії у Гаррінгтона не завжди носить виключно родовий характер. Основним показником приналежності до аристократії у нього виступає земля як приватна власність.

Взагалі, будь яка форма державної влади, за Гаррінгтоном, залежить від нерухокої власності, і залежно від того, у чиїх руках вона в найбільших розмірах буде зосереджена, такою буде і державна форма влади.

Так, ідеальна, в гаррінгтонівському розумінні, монархія можлива тільки там, де більша частина землі належить монархові, а це неможливо через низку суттєвих факторів [8].

Якщо ж говорити про пріоритетність республіки, то необхідно мати на увазі такі, на думку англійського аристократа-республіканця, показники, як наявність свободи у виборців та їх рівність. Свобода як така може забезпечуватися

таємною подачею голосів, рівність же – ротацією (Rotation) або чергою обраних людей. Саме такий спосіб правління здатен зберегти республіканський устрій правління назавжди [9].

“Це та “природна сила”, яка створює національну державу, – пише англійський мислитель. – Подібно до того, коли людина не може жити за власний рахунок і змушена стати слугою того, за чий рахунок вона живе, так і народ, якщо він втратив свою землю, стає слугою короля або знаті.” Справжньою свободою для індивіда і соціума, на думку Гаррінгтона, виступає наявність земельної власності, яка дозволяє людині жити за власний рахунок і в цьому сенсі вважати себе вільною [10]. Це головне правило, яке мусить розповсюджуватися, гадає Гаррінгтон, на всі (крім італійських) європейські держави, де основою виступає наявність великого земельного фонду, як у випадку з Англією. Ідея цього мислителя про роль земельної власності при класифікації тієї чи іншої форми державної влади викликає зацікавленість та має неабияку цінність. Однак не можна не помітити деяких суперечностей в трактаті “Океанія” із цілого ряду моментів її інтерпретації.

По-перше, суперечною, на наш погляд, є теза Гаррінгтона про те, що державою можуть керувати тільки люди мудрі і багаті, тобто ті, які володіють землею. Справа в тому, що ці поняття не завжди можуть бути наявні водній людині. А це, в свою чергу, означає, що не завжди голос мудрого, хоча, можливо, і бідного, може бути почутим сувереном.

По-друге, слід відзначити те, що англійський ліберал з таким завзяттям вірив у силу законів його “справедливої” республіки, що навіть не міг уявити всю її утопічність. Його думка про те, що люди, отримавши всіма правдами і неправдами величезну земельну власність і владу у свої руки, зможуть її віддати у встановлені терміни або добровільно відмовитися від власних повноважень, не має підстав. Подібні міркування про соціальну ротацію кадрів, термін виконання своїх службових обов’язків посадовими особами піддавалися критиці з боку самого лорда-протектора Олівера Кромвеля, який вважав їх небезпечними для держави [11].

Слід при цьому згадати і той факт, що трактат “Океанія” перебував у цензурній забороні як в роки індепендентської республіки в Англії, так і в період Реставрації [12]. У вказаному сенсі *modus vivendi* Томаса Гоббса, з політичними поглядами якого рахувався той же Кромвель, був більш толерантним з позиції цензури, ніж в опального республіканця Гаррінгтона.

I, нарешті, по-третє, значним фактором є

те, що земля відіграє помітну роль в державі з наявності величезного земельного фонду, але не можна при цьому забувати, як це робить Гаррінгтон, про суттєвий внесок у становлення інститутів періоду англійської революції банкірів з Лондонського Сіті, завдяки капіталу яких утримувалися армія, парламент і до певного часу англійський король Карл I Стюарт.

У цьому зв'язку цілком доцільною є теза К. Карлтона про те, що "англійський абсолютизм Карла I розбився об фінанси банкірів та парламент, які виступали єдиним фронтом проти нього" [13].

Правда, при цьому, на наш погляд, слід додати, що абсолютизм Карла I зазнав поразки не тільки через відсутність грошей та протистояння парламенту, але й, у першу чергу, через опір основного прошарку англійського народу, який зовсім інакше бачив мету цієї боротьби і свою роль в ньому.

Оцінюючи в цілому англійський республіканізм, яскравим представником якого був Гаррінгтон, ми можемо зазначити, що ним не були визначені права всього англійського народу в цілому. Для Гаррінгтона було аксіомою те, що людьми повинна керувати еліта обраних громадян (в основному аристократів), але ніяк не маса рівноправних людей. Однак при цьому нам не слід відкидати значну актуальність і позитивність політичних ідей цього мислителя з конкретних питань державотворення в Англії.

Гаррінгтонівська модель системи державного управління є за суттю тим проектом, постулати якого могли бути реалізовані скоріше в майбутньому, ніж за часів указаної доби.

Це зазначав ще М.А. Сміт, вказуючи на те, що відомий француз С'ейєс був переважно популярним у французькому революційному русі не завдяки своїм оригінальним думкам, а завдяки думкам, запозиченим у Гаррінгтона [14]. Парадокс був у тому, на думку Сміта, що останній не був таким популярним в Англії, як С'ейєс в роки французької революції [15].

На жаль, політична оригінальність Гаррінгтона, виражена в ідеях виборності посадових осіб, регулярності виконання ними своїх обов'язків, рівності всіх перед законом, не мала на той час успіху в Англійській республіці. І в цьому сенсі англійський республіканець був лише передвісником політико-правових теорій мислителів доби Просвітництва.

Інший, вагомо відмінний від концепції Гаррінгтона, погляд відносно форм державної влади ми бачимо у Т. Гоббса. Незалежно від наявності тієї чи іншої державної форми (республіка або монархія), виключну роль в ній відігравав, на думку останнього, суверен. Тільки він, з точки зору Гоббса, може представляти державу і виступати від її імені. Тільки суверен, пише Гоббс, може володіти виключним правом

нагороджувати багатством і вшановувати своїх підданих, і в той же час він може здійснювати фізичні та грошові покарання [16]. І якщо немає закону, який дозволяв би виконувати всі ці заходи, то суверен повинен сам судити, керуючись при цьому власним розумом [17] і тим самим показуючи і доводячи своїм підданим, що дозволено робити, а від яких вчинків порушнику правопорядку слід відмовитись.

Парадокс у випадку з Гаррінгтоном та Гоббсом полягає в тому, що події Англійської революції для обох були символом правоти їх політичних поглядів. Так, Гаррінгтон знаходив у цих подіях деяке підтвердження своєму постулату про необхідність ротації земельної власності, бо англійська революція, з його точки зору, відбирала землю в одних і передавала її іншим, тобто вже новим аристократам. Гоббс був впевненим у тому, що суверен, ким би він не був (монархом чи радою виборчих осіб), повинен мати абсолютну, ніким не обмежену владу, з чим, в принципі, був згоден і Гаррінгтон. Тільки, на відміну від останнього, перший з більшою симпатією ставився до монархії, хоча й не заперечував при цьому права на існування республіки.

Монарх, з його точки зору, не може мати розбіжності приватних та державних інтересів, оскільки вони є єдиним цілим для нього. Крім того, монарх може отримувати пораду від будь-якого підданого і коли йому завгодно. Отже, він може вислухати з будь-якого питання, незалежно від рангу та звання, того чи іншого порадника.

Пораду ж верховній раді можуть дати лише ті, хто має право брати участь в роботі цієї ради, а це в більшості своїй люди, що тямлять більше в питаннях надбання багатства, ніж у питаннях надбання знань [18]. Без сумніву, кожна форма влади, в тому числі і монархія, має свої вади, визначає Гоббс, однак ми не повинні звертати уваги на ці недоліки, бо подібна критика може привести нас до думки, що будь-який уряд є більшою незручністю, ніж хаос та громадянська війна [19].

Таким чином, відзначимо найбільш характерні, з нашої точки зору, риси загальності та диференціації у поглядах обох мислителів на державу. По-перше, обидва мислителі були абсолютно впевнені в тому, що суверен, в якій би політичній формі він не виступав, повинен мати абсолютну владу. Правда, Гаррінгтон при цьому обмежує її функції у часі, не торкаючись її сутності.

По-друге, земля у обох є символом та критерієм багатства і правової свободи, що притаманне тільки обраним особам. Однак Гоббс при цьому вказує, що земля могла бути у підданих до укладення суспільного договору. Але в будь-якому випадку за сувереном

залишається право вирішувати долю майна свого підданого в рамках своїх прерогативних прав.

Відзначимо також і те, що обидва

англійські мислителі, без сумніву, мали великий вплив на формування інститутів політичної культури, притаманних сучасному суспільству. В їхніх політичних трактатах містяться такі

Література

1. Английская буржуазная революция XVII века. / Под ред. Е.А. Косминского, Я.А. Левицкого. – Т.2. – М., 1954. – С. 112.
2. Там само. – С. 113.
3. Harrington J. Oeuvres politique de Jaques Harrington, esuer; contenant la Republique d'Oceana, les Aphorismes. – Т. I. – Paris, 1795. – P. 63.
4. Ibidem.
5. Ibid. – P. 64.
6. Ibid. – P. 68.
7. Ibid. – P. 120.
8. Ibid. – P. 121.
9. Ibid. – P. 122.
10. Ibid. – P. 128-129.
11. Английская буржуазная революция... . – Т. II. – С. 120.
12. Себайн Дж.Г., Торсон Т.Л. Історія політичної думки / Пер. з англ. – К., 1997. – С. 449.
13. Carlton Ch. The Personal monarch of Charles I. – London, 1995. – P. 27.
14. Smith M.A. Harrington and his Oceana. A Study of 17th century. Utopia and its influence in America. – Cambridge, 1914. – P. 153.
15. Ibid. – P.154.
16. Hobbes Th. Leviathan: or Matter, Form, and Power of Commonwealth Ecclesiastical and Civil // The Moral and Political works of Thomas Hobbes. – London, 1750. – P. 250.
17. Ibid. – P. 251.
18. Ibid. – P. 252.
19. Ibid. – P. 178.

Надійшла до редколегії 22.01.2007 рр.